

Úvod do filosofie [nedatováno]

Ještě dříve, než si v následujících jakýchsi kapitolkách najdeme a ukážeme cestu k bližšímu, důvěrnějšímu seznámení, setkání s filosofií, musíme v jistém smyslu ještě před začátkem několika slovy vyložit, proč nemůžeme začít způsobem, který je v podobných případech nejobvyklejší, totiž tak, že bychom na počátku několika slovy a předběžně řekli, co to je filosofie. Ale právě tady se ukazuje zvláštní potíž. Na jedné straně známe stovky různých pojetí a dokonce definic filosofie, a ty se od sebe někdy přímo diametrálně odlišují; a na druhé straně nevíme, kdo by vlastně mohl, měl právo, měl kompetenci rozhodnout, které z těchto tak rozdílných pojetí je správné nebo které je nesprávné, na kterém je možno stavět a na kterém nikoliv, apod. Zatímco totiž u každé odborné disciplíny vědecké lze vždycky najít stanovisko mimo její rámec, před vstupem do jejího oboru, do oboru její kompetence, odkud lze posuzovat její zaměření a její povahu, její metody a její postupy, u filosofie něco takového možné není. Zajisté máme možnost určitou filosofii (či spíše filosofa) posuzovat jakýmsi dílčím způsobem, např. po stránce historické, nebo politické, po stránce psychologické, literární, jazykové atd. atd.. Ale co to je filosofie vůbec, to nám kompetentně nemůže říci žádná speciální věda, žádná specializovaná, odborná disciplína. Nakonec se pak ukáže, že to je zase jenom sama jediná filosofie, která k tomu něco odborně, kompetentně může říci. Ale tady se právě dostáváme do těch největších nesnází. Aby filosofie o sobě mohla něco říci, musí tu napřed být. To znamená, že ten, kdo má rozumět, co filosofie sama osobě říká, musí jí napřed rozumět. Ale jestliže je někdo teprve uváděn do filosofie, jestliže se teprve předběžně a po prvé s filosofií seznamuje, nemůže filosofie rozumět, a zejména jí nemůže rozumět v něčem tak specifickém, o čem vůbec nemůže nikdo kompetentně mluvit, než právě jenom ona. A tak z tohoto důvodu nelze žádné uvádění do filosofie začít tím, že bychom nějak zkráceně a stručně řekli, co to je filosofie. Otázka, co to je filosofie, je vážnou, jednou z nejvážnějších, největších otázek filosofických, a filosofie musí rozvinout všechny své možnosti a schopnosti, musí vybudovat veliký aparát, celý systém, aby mohla k tomuto svému nejvlastnějšímu problému, totiž čím sama je, s dostatečnou přípravou přistoupit, a aby mohla na tuto otázku, na tento problém opravdu odborně, kompetentně, věcně odpovědět.

A tak otázka, co to je filosofie, nepatří vůbec na začátek filosofie, ale až na sám její konec. Nicméně s touto výhradou můžeme přece jenom hned na počátku něco o filosofii říci; ne však vlastně a podstatně o ní, nýbrž o jejím místě, o prostoru, v němž žije, v němž se pohybuje, v němž je doma. Tímto prostorem je lidské vědomí, totiž to vědomí, které je schopno se vztáhnout k sobě samému. Aktu, jímž se vědomí obrací k sobě samotnému, říkáme reflexe. Nejvlastnějším místem filosofie je právě tato reflexe; filosofie sama je svou podstatou reflexí, ovšem reflexí, která se s neodbytnou a přímo tvrdošijnou důkladností a důsledností pokouší co nejdále proniknout zároveň dvojím směrem: jednak ke kořenům, k základům, k počátkům, tj. k principům své vlastní myšlenkové aktivity, jednak k celku, v němž má své místo a určení všechno, i samotná filosofie. Najít a myšlenkově uchopit toto místo a určení je stěžejním posláním filosofie, ať už se v konkrétním případě zabývá čímkoliv. A filosofie se vskutku může zabývat čímkoliv; nic není uzavřeno či dokonce zapovězeno jejímu pronikavému a vždy dále pronikajícímu úsilí. Filosofie se však zároveň nemůže ničím legitimně zabývat bez ustavičného zřetele k celku a bez vždy znovu podnikané neúnavné sebekontroly, tj. zejména bez kontroly svých vlastních

základů, východisek, principů (a bez jejich revize, ukáže-li se taková revize nutnou). Aniž bychom se tedy pokoušeli postihnout filosofii v její podstatě, v její nejbytnější povaze, a vědomě se omezující na přibližné vnější ohraničení prostoru, v němž se zdržuje a kde trvale pobývá, kde se stává či kde je podnikána, můžeme o ní říci, že je principiální systematickou reflexí. Reflexe je nejvlastnějším elementem filosofického úsilí, její principiálnost spočívá v jejím stále pokračujícím směřování k principům, a posléze její systematickosti je nezbytnou podmínkou a nástrojem (byť vždycky pouze provizorním a vždy znovu revidovaným či dokonce vyměňovaným) jejího vztahování a pronikání k celku.

Již na tomto místě se můžeme dotknout další otázky, totiž v čem spočívá odbornost filosofie a v jakém je filosofie vztahu k jiným odborným disciplínám, totiž k odborným vědám. Někteří filosofové se pokoušeli chápat filosofii jako přísnou, ba nejpřísnější vědu (např. Edmund Husserl). Důraz na vědeckost filosofie má nepochybně svůj hluboký smysl: filosofie je náročným způsobem myšlení, v němž velice mnoho záleží na přesnosti, důkladnosti a poučenosti. Skutečná filosofie je přísným kritikem a odpůrcem každého diletantismu. Ve své náročnosti a odbornosti se však filosofie podstatně liší od každé vědy hned v několika směrech. Především vidíme, že každá věda má dosti přesně vymezený obor své kompetence, který nesmí překročit, chce-li zůstat odbornou vědou a nechce-li se dopouštět prohřešku proti své vědeckosti. Proto je každá věda specializovaná, tj. vztahuje se k určité části, vrstvě nebo stránce skutečnosti, nikdy však ke skutečnosti celé. Vědy si mezi sebou rozdělily skutečnost na díly a každá se zabývá pouhým jejím zlomkem. K podstatě vědy dokonce náleží, že tato specializace postupuje stále vpřed, tj. že se vytvářejí stále užší a užší vědecké obory, a že je zároveň stále nesnadnější, aby se vědečtí pracovníci různých oborů spolu nějak vůbec domluvili. Věda vůbec, tj. nějaká jednotná, sjednocená věda neexistuje, existují jen stále úže specializované odborné vědy. Když se zjistí nějaká nová skutečnost nebo stránka skutečnosti, kterou se nezabývá žádná existující speciální vědecká disciplína a která se vymyká z kompetence dosavadních vědeckých oborů, ustaví se nová věda, nový vědecký obor. (Např. jaderná fyzika.)

Jindy je důvodem k ustavení nové vědy vynález nové, převratné metody (např. polarografie) nebo okolnost, že několika nebo celé řadě dosavadních oborů jsou určité velmi významné jejich složky společné (tak vznikly hraniční obory jako fyzikální chemie nebo biofyzika a biochemie, anebo jaksí napříč několika oborům vymezené disciplíny jako je třeba kybernetika, nově integrující vybrané partie z mechaniky, elektrotechniky, biologie, psychologie, sociologie, neurologie atd.). Naproti tomu filosofie nemá takto vymezený obor kompetence, tj. nezabývá se nějakým výsekem skutečnosti, nýbrž nepřestává se vztahovat k celku (vědám se naopak celek jaksí vytrácí pod rukama); konkrétním důsledkem toho je oprávněnost filosofie zabývat se čímkoliv, tj. také čímkoliv z toho, co už spadá do kompetence některé speciální vědy. Způsob, jak se touž skutečností zabývá odborná věda a jak filosofie, je ovšem různý. Vědě jde o odhalení stále nových a nových detailů, které dosud zůstaly neobjeveny; každá věda se pokouší ten výsek skutečnosti, který náleží do její kompetence, prozkoumat do všech podrobností a svůj obor tak říkajíc vyčerpat. Filosofii nikdy nejde o vyčerpávající poznání, nýbrž o přednostní orientaci na nejdůležitější poznatky resp. na nejvýznamnější stránky skutečnosti, představující jakési ukazatele a orientační body pro základní filosofické úsilí vztáhnout se na jedné straně k celku a na druhé straně k vlastním

principům. S tím však souvisí druhá věc, v níž se filosofie naprosto základně liší od každé vědy. Věda totiž (ostatně právě tak jako filosofie) může přistupovat ke svému předmětu jenom tak, že si s sebou přináší nějakou svou výbavu, nějaký aparát, zejména určitý soubor myšlenkových prostředků, bez nichž není žádné poznání, žádné uchopení a pochopení předmětu vůbec možné. Ale věda tu je proti filosofii těžce handicapována: protože může zůstat vědou, jenom pokud se drží v mezích své kompetence, není schopná se v rámci své vědeckosti zabývat sama sebou a tedy ani odborně kontrolovat myšlenkové nástroje a pojmový aparát, s nimiž pracuje. To však znamená, že věda vlastně neví a není ani schopna přesně a plně vědět a sledovat, co vlastně dělá, když odborně pracuje. A protože se ovšem bez něčeho takového obejít nemůže, pokouší se o to navzdory své nekompetentnosti – a tedy diletantským, nevědeckým způsobem. Odbornost, exaktnost, přesnost je vždycky jen jednou stránkou vědecké práce – a o této stránce se především a co nejhalasněji mluví. Ale rubem této přesnosti a odbornosti, ba dokonce jakýmsi nejistým a nezajištěným základem této exaktnosti je něco velice neodborného, diletantského, nepřesného a přibližného (a nejednou i nesprávného, falešného). Proto např. matematik a fyzik Whitehead, který spolu s Russellem napsali epochální dílo ze symbolické logiky „Principia mathematica“, říká ke konci své filosofické dráhy, že „exaktnost je podvod“ (viz Matematika a dobro a jiné eseje, 1970, str. 117).

Zcela jinak je tomu u filosofie. Ta svůj obor nijak nevymezuje a neomezuje a vystavuje se tak hned na počátku eventuelním výtkám vědeckých odborníků, že se chová diletantsky. Ale svým neustálým zřetelem k vlastním principům na jedné straně a k celku na straně druhé je ve skutečnosti schopna dbát všech významných souvislostí, ať už vedou odkudkoliv a kamkoliv. A tak je schopna filosofie také kontrolovat svou vlastní aktivitu a uvědomovat si kriticky, co vlastně podniká, když je filosoficky aktivní. Zatímco žádná věda není schopna se kompetentně zabývat sebou samotnou a kontrolovat svá východiska a své principy, náleží toto zaměření na sebe a na vlastní činnost k nejpodstatnějším rysům a odbornému poslání filosofie. (Podrobněji o vztahu mezi vědami a filosofií viz: „Věda a filosofie“, Tvář 1969, č.1, str.22–26.) Tak se nakonec ukazuje filosofie jako mnohem „vědečtější“ než kterákoliv odborná věda, protože se svého eventuelního diletantismu, své neodbornosti, nepromyšlenosti, a zmatku ve vlastních principech dovede postupně zbavovat za ustavičné přísné sebekontroly, kdežto věda něčeho takového schopna není, ale je nucena ve svém diletantství setrávat anebo stejně diletantsky a nazdařbůh zakotvit ve stejně nekontrolovaných a předem neprověřovaných principech jiných. Protože však by nemělo smyslu upírat vědě vědeckost, bude lépe, když povahu této vědeckost upřesníme a blíže vymezíme. To nám pak umožní podtrhnout, v čem podstatném se filosofie liší ode všech speciálních věd, aniž by tím byla v čemkoliv zpochybněna náročnost a vysoká úroveň, nezbytná pro řádné filosofické uvažování a zkoumání. Budeme-li pak filosofii označovat jako vědeckou nebo přímo za vědu, zůstane záležitosti pouhé terminologie. Klidně můžeme připustit, že filosofie je vědou, ale musíme dodat, že velice zvláštní vědou, podstatně se lišící ode všech ostatních věd svou schopností zabývat se v rámci své odborné kompetence sebou samotnou a svými vlastními principy a zároveň neztrácející perspektivu celku. Je to něco podobného, jako když bychom chtěli říci o člověku, že to je opice; také bychom museli dodat, že ovšem velice zvláštní opice, lišící se ode všech ostatních svou schopností myslet, a to znamená svou schopností se ve svém vědomí a svým vědomím vztahovat také ke svému vědomí a vědomě je

spravovat, řídit tak, aby nespočívalo jen v nějakém samovolném vybavování a uplývání představ, ale aby se stalo obezřetným a kontrolovaným postupem vpřed po zamýšlených, byť předem neprozkoumaných cestách. Uvedené přirovnání není založeno, jak vidět, na náhodné vnější podobnosti, ale na něčem, co je elementárně významné jako pro bytostné určení člověka, tak pro bytostné určení filosofie. Tím společným, bez čeho člověk by nebyl člověkem a filosofie filosofii, je právě reflexe. Povězme si tedy ještě něco bližšího o reflexi.

Reflexe a životní styl, str. 1-5a (do konce odstavce). Ještě dále až str. 7.

Shrňme. Lidské vědomí se vyznačuje tím, že je schopno se v reflexi obracet k sobě samotnému. Reflexe se však vždycky obrací k nějakému typu aktivity člověka. Tou aktivitou může být aktivita vědomí a myšlení, to znamená nějaká jiná reflexe, ale můžeme jít dál a přistoupit k této jiné, dřívější, základnější reflexi, která se obracela k nějaké ještě dřívější a ještě základnější aktivitě. A tak můžeme postupovat tak dlouho, až dospějeme k reflexi, která už není reflexí nějaké další reflexe, nýbrž reflexí nerefektivní aktivity, reflexí jiné než myšlenkové praxe. Filosofie se pak nikdy nespokojí jenom s jedním nebo dvěma kroky reflexe, nýbrž pokouší se postupovat tak daleko, jak je to jenom možné. A jak tak postupuje či vlastně sestupuje na stále základnější a hlubší roviny, dostává se až tam, kam není schopna sestoupit žádná jiná myšlenková disciplína, tj. žádná odborná věda. A v této dosud utajené a temné hlubině odhaluje filosofie určité struktury životní orientace, která se původně formuje nechtěně a nevědomky, ale která má potom velký (i když ne jediný) vliv na všechno chování, jednání, životní spravování a zkrátka celý život člověka. Teprve, když se tyto základní struktury životní orientace díky filosofické reflexi dostanou na světlo, je možno s nimi něco podniknout, tj. je možno je především srovnat a konfrontovat, zjistit, zda nejsou v rozporu anebo zda důsledně provedeny nevedou nesprávným, falešným a zhoubným směrem. Pokud se nějaká taková porucha, nedostatek nebo vada projeví, musí se filosofie pokusit o jejich odstranění, protože požadavkem smysluplného života je sjednocení základu, to znamená sjednocení všech principů, z nichž lidský život – jak se ve filosofické reflexi osvětluje – vychází a na nichž stojí. Tak jsme si ukázali, že filosofie je schopna odhalit a ukázat sám životní základ, nejhlubší zakotvenost lidského života a podstatné rysy celoživotní orientace, a že je schopna promyslet a vyprojektovat reformu této životní orientaci, uvést do chodu proměnu, obrát život ve směru jeho nápravy (ale falešná, nesprávná filosofie také obrát ve směru pobloudění, scestí a zkázy života). Nicméně to všechno je pouze jeden směr, jímž filosofická reflexe ukazuje. Nesmíme zapomenout ani na směr druhý – a jak se posléze ukáže, i třetí.

Reflexe, kterou se vědomí obrací k životní praxi, odhaluje a osvětluje nejenom ty složky praxe, které se odvozují ze subjektu a z jeho přístupu ke skutečnosti, ale také ty její složky, které spadají na vrub skutečnosti samé, skutečnosti, kterou má subjekt před sebou a k níž se vztahuje a k níž je zaměřen ve svých akcích, tedy na ty složky, které se odvozují z předmětné skutečnosti. V aktivitě, v praxi subjektu (lidského subjektu v našem případě) se totiž setkávají a jsou sjednoceny, integrovány obojí složky, tj. vlivy obojího druhu. V reflexi se tento dvojitý původ, dvojitý zdroj praxe, její povahy a jejího průběhu odhaluje, osvětluje či spíše pokusně interpretuje. Samozřejmě může dojít k omylům: reflexe může chybně roztřídit oba druhy vlivu a započítat na vrub předmětné skutečnosti něco, co je přínosem a výtvozem subjektu (to je zpočátku ten nejčastější případ), ale

může mylně za výbavu subjektu považovat něco, co si subjekt ve skutečnosti nepřináší s sebou jako nějaké apriori (jak to chápe např. Kant), ale s čím se střetává pouze v setkání se skutečností určitého předmětného typu. Nicméně takové omyly lze potom napravit, když nová reflexe se zaměří na onu chybnou, aby ji prověřila, revidovala a zkorigovala. Nicméně ještě ani tam, kde je v reflexi správně rozlišeno mezi tím, co v praxi vyvěrá ze samotného subjektu praxe a co jest připsat na vrub předmětné skutečnosti, nejsme zdaleka u cíle. Subjekt totiž vůbec není takovou daností, kterou bychom mohli předmětně uchopit jako něco hotového, nýbrž je svou hloubkou zakotven ve skutečnosti docela odlišné povahy, ve skutečnosti naprosto jiného typu. Předběžně bychom mohli užít jakési metafory: vedle dané, předmětné skutečnosti je tu skutečnost subjektu, zejména skutečnost jeho aktivního přístupu k předmětné skutečnosti, jeho výbavy a aparátu, s nimiž k předmětné skutečnosti přistupuje. Ale tento přístup subjektu k předmětné skutečnosti buď situaci osvětluje a činí přehlednou, anebo naopak zatemňuje a činí něčím zmatečným a chaotickým. To však nezáleží pouze a výhradně na subjektivním přístupu, nýbrž na tom, zda to je přístup otevřený a otevírající anebo naopak uzavřený a zavírající. A ta uzavřenost nebo otevřenost se netýká a nevztahuje primárně k předmětné skutečnosti, nýbrž – jak bychom mohli spíše říci – ke skutečnosti nepředmětné, totiž ke skutečnosti osvětlující situaci a předmětnou skutečnost tak, že ukáže svou pravou podobu, tj. stavějící ji do pravého světla, do světla pravdy. Ale abychom si tyto dost abstraktní formule také trochu prosvětlili a uvedli do pravého světla, musíme se na nějakou chvíli zaměřit na problém, který je pro filosofii rovněž zcela podstatný a přímo konstitutivní, totiž na problém – problému, na otázku – otázky. A nejlépe si snad celou věc zpřítomníme na tématu, které se stalo pro řadu filosofických směrů v posledních desetiletích čímsi centrálním a dominantním, totiž na tématu, na otázce, co to je či lépe kdo to je člověk.

Člověk a otázka, 1967, *Podoby I*, str.129-131.